

рішення про перейменування 995 населених пунктів. З карти півострова зникли 911 татарських назв, 34 грецьких, 46 німецьких, 1 болгарське, 3 вірменських [5, с. 157], цей захід повинен був унеможливити повернення депортованих, сформувавши нову громадську думку, яка б з часом сприймалась як належна.

Отже, цілком свідомо грецьке населення було приречене владою на розчинення в іноетнічному середовищі, втрату національної культури та ідентичності. І хоча нелюдській національній політиці сталінського режиму не судилося здійснитися повною мірою, грецька спільнота на довгі десятиліття була вилучена з контексту історії Криму та України.

Література та джерела

1. Брошеван В. М. Участие греков в партизанском и подпольном движении в Крыму в 1941-1944 гг. // Греки в истории Крыма: Краткий биографический справочник. – Симферополь, 2000.
2. Бугай Н.Ф., Коцонис А.Н. «Обязать НКВД СССР... выселить греков»: О депортации греков в 1930-1950 гг. - М.: ИНСАН, 1999.
3. Державний архів в Автономній Республіці Крим (Далі: ДА АРК).- Ф. 151.- Оп.1.- Спр.580.- Арк.9-10, 39-45.;
4. ДА АРК.- Ф.П-113.- Оп.1.- Спр.63.- Арк.1-4
5. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення (1917-1991).- К., 2004.;
6. Зарубин В.Г. Депортация крымских греков (1944-1956 гг.)// Греки в истории Крыма. – Симферополь, 1998
7. Земсков В. Н. спецпоселенців з Криму (1944-1956 рр.)// Кримський музей. - 1994. - № 1.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 41.: Таврическая губерния.- СПб., 1904.- Таблица XXII.

Олександр Потильчак

Угорські військовополонені в Українській РСР (1945 - 1950): до проблеми динаміки чисельності контингенту.

У контексті долі угорських бранців радянського полону в роки Другої світової війни аналізуються показники динаміки чисельності цього національного контингенту в таборах на території Української РСР у повоєнний період.

Ключові слова: Друга світова війна, Українська РСР, угорські військовополонені, табори, репатріація.

В контексте судьбы венгерских узников советского плена в годы Второй мировой войны анализируются показатели динамики численности этого национального контингента в лагерях на территории Украинской ССР в послевоенный период.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Украинская ССР, венгерские военнопленные, лагеря, репатриация.

Indicators of dynamics the national contingent in the camps on the Ukrainian SSR territory in post-war period are analyzed in the context of the fate of Hungarian prisoners in Soviet captivity during the Second World War.

Keywords: World War II, Ukrainian SSR, Hungarian prisoners of war camps, repatriation.

Один із напрямків досліджень історії полону часів Другої світової війни пов'язаний із вивченням окремих національних контингентів радянських таборів для військовополонених. Переважна більшість опублікованих наукових студій з цієї проблеми присвячені історії польських і німецьких військовополонених, а також інтернованих вояків японської Квантунської армії. Третьою за чисельністю національною спільнотою повоєнних сталінських таборів були військовополонені та інтерновані угорці. З цієї теми в пострадянській Росії та сьогоднішній Угорщині існує певна історіографія [11; 12; 14; 15].

У 1945-1950 рр. на території Української РСР угорці склали другий після етнічних німців контингент бранців таборів для військовополонених. Вони використовувалися на відбудові господарства, оперативно розроблялися спецслужбами, а згодом через «українські» табори й пересильні пункти репатріювалися на батьківщину. Ця сторінка вітчизняної історії радянського військового полону дотепер залишається практично невивченою.

Метою нашої наукової розвідки є з'ясування динаміки чисельності зазначеного національного контингенту в таборах системи Головного управління

у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) СРСР на території Української РСР у 1945-1950 рр.

Джерельну базу дослідження склали архівні та опубліковані документи. Серед перших: матеріали з фонду 5 (Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР) Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України; фонду 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України) Центрального державного архіву громадських об'єднань України. До групи опублікованих джерел, використаних автором, належать спеціальні тематичні збірники документів, що стосуються діяльності радянських органів УПВІ-ГУПВІ НКВС(МВС) СРСР, зокрема й в царині військовополонених угорців [6; 7; 8].

26 червня 1941 р. тодішнє політичне керівництво Угорщини на чолі з Міклошем Хорті оголосило про вступ країни у війну з Радянським Союзом. Більшість сучасних угорських істориків оцінюють цей крок як величезний прорахунок і «[...] авантюру, проти якої попереджували прозахідні консервативні політики та демократична опозиція [...]» [13, с. 490]. У контексті ж порушеного нами питання йдеться про точку відліку великої драми угорського народу, котра для сотень тисяч його синів завершилася безславним і принизливим радянським полоном.

Починалося все у липні 1941 р., коли на радянсько-німецький фронт Угорщина відправила свій перший невеликий, але елітний сорокатисячний контингент – Карпатську групу військ. Восени того ж року чисельність угорських військ на фронті зростає до 90 000; у 1942 р. на Східному фронті воювало 160 000 солдатів і офіцерів угорської армії, а в 1943 р. – близько 200 000 [12, с. 45].

На початку 1943 р. 2-га угорська армія тримала 200 км фронт оборони проти червоної армії по берегу Дону на південь від Воронежа. 12 січня 1943 р. війська перейшли в контрнаступ і повністю розгромили угорську армію, що втратила 40 000 вояків убитими, 35 000 пораненими, а 60 000 потрапило в радянський полон [13, с. 494]. Ці дані просто разюче відрізняються від наведених російським військовим юристом В.П. Галицьким у 1991 р. Посилаючись на документи фонду

Іп тодішнього Центрального державного архіву СРСР, вінствверджував, що станом на 1 жовтня 1943 р. в радянському полоні перебувало 4 262 угорських бранця [12, с. 45]. З подачі дослідника нам відомі ще дві контрольні цифри статистики угорських військовополонених. На 1 березня 1944 р. у таборах УПВІ НКВС СРСР їх нараховувалося вже 44 224, а за даними на 20 грудня 1944 р. у полоні перебувало 60 998 колишніх вояків угорської армії [12, с. 45].

Основна маса вояків угорської армії опинилася в радянських таборах для військовополонених вже після капітуляції Німеччини та завершення війни у Європі. Нарком внутрішніх справ Л. Берія у довідці про кількісний, національний і кадровий склад військовополонених, надісланій Й. Сталіну 12 травня 1945 р. повідомляв про те, що на збірних пунктах, у таборах і спеціальних шпиталях НКВС перебуває 275 448 угорців [6, с. 205]. Подібна довідка, датована 6 червня 1945 р., називає вже іншу кількість угорських бранців – 422 145 осіб [6, с. 207]. Станом на 26 червня 1945 р. чисельність угорців у радянському полоні зросла до 425 549 осіб, серед яких 3 042 офіцери та 35 генералів [6, с. 217-219].

Значна частина бранців, які перебували в зоні фронтів, а також у тилкових таборах навесні й на початку літа 1945 р. були непрацездатними інвалідами. Такі військовополонені не могли становити для сталінського режиму інтерес як потенційна робоча сила, а навпаки обтяжували ослаблену війною економіку потребою їх харчувати та утримувати. За умов Державний Комітет Оборони (ДКО) 13 серпня 1945 р. затвердив постанову № 9843сс «Про звільнення органами НКВС СРСР і відправлення на батьківщину іноземних військовополонених рядового та унтер-офіцерського складу із числа тих, які знаходяться в СРСР і в районах колишніх фронтів» [4]. Усього підлягали звільненню 708 000 військовополонених різних національностей, і серед них 150 000 етнічних угорців [6, с. 800]. На виконання цієї постанови 14 серпня 1945 р. Л. Берія підписав наказ № 00955 «Про звільнення частини військовополонених із таборів НКВС і спецшпиталів». Відомчий припис серед іншого передбачав звільнити 150 000 «... хворих, інвалідів та тривало непрацездатних...» військовополонених угорців,

зокрема 56 547 осіб із приймально-пересильних таборів фронтової мережі [6, с. 801-802].

Результати цієї безпрецедентної «гуманності» сталінського режиму спостерігаємо вже в грудні 1945 р. Чергова довідка керівника ГУПВІ НКВС СРСР І. Петрова до секретаріату свого наркомату засвідчує, що станом на 18 грудня 1945 р. у тилових таборах, в спеціальних шпиталях, у дорозі, в смузі колишніх фронтів і в робочих батальйонах Наркомату оборони знаходилося 233 711 військовополонених угорців. Із них 220 290 рядових бійців і молодших командирів, 13 377 офіцерів і 44 генерали [6, с. 233-234].

Весною періодом 1946 р. датуються перші узагальнені контрольні показники чисельності угорських бранців у таборах на території Української РСР. Із датованої 8 квітня 1946 р. довідки начальника ГУПВІ МВС СРСР М. Кривенка «Про кількість військовополонених угорців, що утримуються в таборах МВС» видно, що з 232 879 угорських бранців на території України перебувало принаймні 72 270 осіб. Із них 3 318 хворих та ослаблених військовополонених проходили лікування в спецшпиталях, а 68 952 склали чільний загаль мешканців табірних бараків [6, с. 260-261]. Цікавим виглядає й розподіл цього національного контингенту по регіонах Української РСР. [6, с. 261]:

Регіон (область)	Всього	Табори	Спецшпиталі
Вінницька	734	656	78
Ворошиловградська	13045	12126	919
Дніпропетровська	2386	2298	88
Дрогобицька	2041	1897	144
Житомирська	2232	2171	61
Запорізька	3700	3471	229
Кам'янець-Подільська	364	364	-
Київська	12225	12077	148
Львівська	744	744	-
Миколаївська	2711	2567	144
Одеська	5904	5669	235
Полтавська	1658	1491	167
Сталінська	16209	15560	648

Станіславська	889	889	-
Сумська	3321	3321	-
Харківська	2107	1650	457
Херсонська	569	569	-
Чернігівська	1431	1431	-
Разом	72270	68952	3318

11 квітня 1946 р. із під пера міністра внутрішніх справ С.Н. Круглова вийшов документ, із тексту якого можна було передбачити наступні суттєві зміни радянської політики щодо контингенту угорців, які утримувалися в таборах для військовополонених. У підписаній міністром директиві йшлося: «У зв'язку з встановленням нормальних дипломатичних відносин уряду СРСР з урядами Угорщини та Румунії необхідно створити для військовополонених угорців і румунів [...] кращі порівняно з військовополоненими німцями умови утримання, розміщення, харчування, обмундирування та побутового обслуговування, для чого пропоную: 1. Всіх військовополонених угорців і румунів розмістити окремо від військовополонених німців, звести їх у самостійні табори чи табірні відділення [...]» [5, прим. 36, арк. 1]. Цього не знали та й не могли знати бранці, але це означало одне – на військовополонених угорців у таборах чекали зміни.

18 червня та 28 липня 1946 р. Рада Міністрів СРСР послідовно ухвалила дві таємні постанови (№№ 1263-519сс; 1653-726сс), якими було санкціоновано відправку на батьківщину 171 000 хворих і тривалий час непрацездатних військовополонених та інтернованих [6, с. 817]. Доповідаючи про виконання цього рішення, міністр внутрішніх справ С. Круглов повідомляв партійне керівництво, що станом на 15 жовтня із таборів і робочих батальйонів було звільнено 12 154 військовополонених та інтернованих угорців. Після цього на території СРСР залишалось ще 204 760 колишніх військовослужбовців Угорщини [6, с. 118].

І надалі чисельність угорського контингенту в таборах повільно, але невпинно знижувалася. За даними ГУПВІ МВС СРСР станом на 1 лютого 1947 р. у таборах, спеціальних шпиталях, робочих батальйонах, а також у дорозі знаходилося 211 619 етнічних угорців із різних центральноєвропейських країн.

Громадян Угорщини серед них було 198 996 осіб, а решту склали громадяни Румунії – 7 179, Чехословаччини – 3 287, Югославії – 1 438, Німеччини – 465, Австрії – 91, Болгарії – 14, Голландії – 13, Польщі – 7, а також 129 закарпатських угорців – громадян СРСР [6, с. 295]. Із цього числа на території Української РСР утримувалося 67 303 бранці (63 294 – у таборах; 4002 – у спеціальних шпиталях). Етнічні угорці становили більшість і серед інтернованих іноземців, що працювали на підприємствах і будовах СРСР. Із загальної чисельності цього контингенту (20 189 осіб), угорців нараховувалося 15 503 особи (10 365 – чоловіків; 5 138 – жінок) [6, с. 295-297]. Абсолютна більшість цих жертв «репарацій працею» утримувалися та використовувалися на території Української РСР. Окремої статистики чисельності інтернованих угорців на території УРСР станом на 1 лютого 1947 р. нам виявити не вдалося, проте існує загальна цифра інтернованих іноземців в УРСР на цю дату – 14 833 особи (9236 – чоловіків; 5597 – жінок) [6, с. 297-298].

Загалом протягом 1947 р. через «українські» табори мережі УПВІ до Угорщини та інших країн походження було репатрійовано 39 850 етнічних угорців [3, арк. 190]. Водночас тривали внутрішні передислокації цього національного контингенту всередині табірної мережі, внаслідок яких чисельність угорців у таборах залишалася все ж стабільною і варіювалася в межах від 40 000 до 60 000 військовополонених та інтернованих.

10 лютого 1947 р. повноважні представники Угорщини з одного боку та урядів СРСР, Великої Британії, Австралії, Білоруської РСР, Канади, Чехословаччини, Індії, Української РСР, Південноафриканського Союзу та Федеративної Народної Республіки Югославії підписали в Парижі мирний договір. Стаття 22 Договору передбачала якнайшвидшу репатріацію військовополонених угорців на батьківщину. Щоправда при цьому сторони мали керуватися двохсторонніми угодами, підписаними між Угорщиною та країнами, що утримували бранців. Усі витрати на перевезення та забезпечення репатріантів у дорозі також покладалися на угорську сторону [9, с. 20]. 18 лютого 1948 р. між Радянським Союзом та Угорською Народною Республікою у Москві було

підписано Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу. Відповідно до цієї угоди СРСР зобов'язувався повернути на батьківщину військовополонених та інтернованих угорців, котрі ще залишалися в сталінських таборах.

Тільки через три місяці радянське керівництво зробило перші кроки в напрямку репатріації саме угорського національного контингенту таборів. 13 травня 1947 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову № 1521-402с. Документом передбачалося протягом травня-вересня 1947 р. репатріювати з країни частину військовополонених та інтернованих угорців [7, с. 395]. Вже наступного дня 14 травня 1947 р. С.Н. Круглов надіслав своїм підлеглим у союзних республіках, краях і областях СРСР телеграму, в якій повідомляв, що звільненню з таборів і репатріації на батьківщину підлягають: всі інтерновані цивільні громадяни-угорці; всі транспортабельні хворі військовополонені угорського походження; військовополонені-угорці, що працюють у підсобних господарствах таборів і на підприємствах місцевої промисловості, а також ті, що працюють невеликими групами на підприємствах інших міністерств; всі військовополонені-офіцери від молодшого лейтенанта до капітана включно. В СРСР залишилося нетранспортабельні хворі, а також полонені, звинувачені у військових злочинах [7, с. 396].

Уявлення про те, як ця вказівка виконувалася в Україні дають архівні документи УПВІ МВС УРСР. В одній з довідок, підписаній Т. Строкачем і датованій 7 червня 1947 р. МВС РСР повідомляло до Москви про виділення частини угорського контингенту разом із ослабленими та непрацездатними бранцями інших національностей для репатріації. Разом такого контингенту по 8 таборах, нараховувалося 15 630 осіб [1, арк. 125-129]. Уявлення ж про загальну кількість етнічних угорців у таборах військовополонених на території України весною – на початку літа 1947 р. дозволяє скласти довідка УПВІ МВС УРСР датована 1 квітня. За даними цього документу в таборах і спеціальних шпиталях республіки утримувалося 79 822 угорських бранців [2, арк. 89зв.]. На 1 липня 1947 р. у таборах військовополонених і батальйонах інтернованих оперативні працівники УПВІ МВС УРСР нарахували 59 250 угорців [3, арк. 91].

Цікавими статистичними документами, що дозволяють прослідкувати динаміку руху основних національних контингентів, зокрема й угорців, у таборах для військовополонених на території УРСР є декадні довідки про чисельність контингенту таборів. Вони регулярно склалися в УПВІ МВС УРСР та надсилалися до Москви. Одна з таких датована 11 серпня 1947 р. і містить контрольні цифри чисельності основних національних груп бранців в «українських» таборах станом на 1 серпня 1947 р. Із загальної кількості військовополонених (180 130 осіб), етнічних угорців серед них нарахували 44 349 [1, арк. 284].

Інша подібна довідка, датована 22 серпня 1947 р. і підписана заступником начальника УПВІ УРСР полковником Єрофєєвим довідка «Про наявність, закріплення та вивід військовополонених господарськими органами з таборів МВС УРСР». Із документу випливає, що станом на 10 серпня 1947 р. у 22-х із 23-х функціонуючих стаціонарних виробничих таборів для військовополонених (окрім № 415 – м. Харків) перебувало 46 735 угорських бранців [1, арк. 168-205]. Як бачимо, протягом усього лише десяти днів чисельність угорських бранців у таборах та інших режимних установах УПВІ МВС Української РСР зростає практично на дві тисячі осіб. Пояснюються такі різкі зміни досить просто – у серпні 1947 р. тривали інтенсивні перевезення бранців між окремими таборами. Їхній вектор був переважно спрямований із таборів у глибині СРСР до прикордонних, або таких, що були наближеними, а робоча сила військовополонених хоча б тимчасово, але могла бути використана на важливих у військово-економічному та господарському сенсі підприємствах. Саме такими вважалися табори, розташовані МВС на території Української РСР. Уточнені територіально-кількісні показники розподілу угорського контингенту про який йшлося в останньому з наведених нами документів на 10.08.1947 р., виглядають наступним чином.[1 арк. 168-205]:

№ пп	Номер і дислокація табору	Чисельність військовополонених	
		Всього	Із них, угорців
1	2	3	4
1.	№ 62, м. Київ	28 717	10 582
2.	№ 110, м. Коростень	4 083	1 424
3.	№ 414, м. Київ	8 400	1 424
4.	№ 126, м. Лисичанськ	6 401	2 432
5.	№ 144, м. Кадіївка	16 271	2 778
6.	№ м256, м. Красний Луч	9 210	1 787
7.	№ 177, м. Чернігів	2 003	315
8.	№ 159, м. Одеса	7 996	2 176
9.	№ 136, м. Полтава	1 571	2
10.	№ 253, м. Вінниця	2 773	404
11.	№ 126, м. Миколаїв	5 597	1 653
12.	№ 275, м. Львів	4 879	83
13.	№ 306, м. Шепетівка	1 708	225
14.	№ 232, м. Стрий	5 311	1 075
15.	№ 100, м. Запоріжжя	16 300	3 120
16.	№ 134, м. Суми	3 748	1 955
17.	№ 149, м. Харків	7 439	795
18.	№ 415, м. Харків	1 165	-
19.	№ 315, м. Дніпропетровськ	12 688	1 923
20.	№ 417, м. Дніпропетровськ	5 862	332
21.	№ 217, м. Краматорськ	4 798	1 485
22.	№ 242, м. Горлівка	5 788	1 295
23.	№ 280, м. Сталіно	13 944	4 358
	Разом	176 652	46 735

У третьому кварталі 1947 р. чисельність угорських бранців знову трохи знизилася. На 1 жовтня цього року в таборах військовополонених і робочих батальйонах інтернованих цей національний контингент становив 42 117 осіб [3, арк. 136]. Перекидання груп угорських військовополонених із території Російської Федерації та інших республік в Українську РСР у четвертому кварталі 1947 р. черговий раз компенсувало їх баланс у місцевих таборах. Станом на 1 січня 1948 р. тут утримувалося 44 880 угорців [3, арк. 190].

Навіть підписавши двохсторонній договір з Угорщиною радянська сторона не поспішала, як слід було б сподіватися, репатріювати її громадян на батьківщину. Натомість за вказівкою політичного керівництва СРСР ГУПВІ МВС

активізувало пошук у таборах і віддання під суд військових трибуналів тих військовополонених, а серед них і угорців, яких підозрювали у військових злочинах, антирадянській діяльності чи криміналі. Паралельно тривала вибіркова репатріація. Так, відповідно наказу МВС СРСР № 00372 від 9 квітня 1948 р. Про репатріацію в 1948 р. угорських і румунських «військовополонених» вивезенню на свою батьківщину в поточному році підлягало ще 93 802 полонених [7, с. 467].

Надалі процес репатріації став переважним чинником, який визначив динаміку табірному контингенту угорських військовополонених в УРСР у 1948 р. За даними УПВІ МВС УРСР на 1 квітня 1948 р. у республіці продовжувало утримуватися 43 964 етнічних угорця [2, арк. 1]. Протягом квітня-червня цього року з таборів було репатрійовано 8 049 військовополонених угорців, а відтак у табірних бараках ще залишалося 35 602 бранця [2, арк. 65-66].

Серед архівних документів УПВІ МВС УРСР, матеріалів ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР нами не виявлено узагальнюючої статистики динаміки чисельності бранців угорської національності за 1949-1950 рр. Існують розрізнені дані окремих таборів, що не дозволяють зробити склади цілісне уявлення про характер цього процесу. Безсумнівним залишається той факт, саме табори і пересильні пункти на території Української РСР у цей період були об'єктами через які здійснювалася репатріація угорців на батьківщину. Останній аспект потребує окремого вивчення. Відомо лише, що станом на 20 травня 1950 р. в таборах МВС СРСР утримувалося 8 599 військовополонених та інтернованих громадян Угорщини [7, с. 531].

17 жовтня 1950 р. Рада міністрів СРСР ухвалила постанову № 4287-1804сс «Про репатріацію військовополонених та інтернованих громадян Угорщини та Румунії» [6, с. 888]. На його виконання 21 жовтня міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов підписав однойменний наказ № 00643. У відомчому приписі йшлося про репатріацію на батьківщину (в період з 15 листопада по 25 грудня 1950 р.) 15 833 військовополонених та інтернованих угорців. Серед них було 33-є громадян СРСР, а також 569 осіб засуджених військовими трибуналами за порушення табірному режиму, дрібні крадіжки, відмову працювати та побутові

злочини. Після цього на території СРСР залишалося 497 угорських бранців, засуджених за військові злочини, шпигунство, шкідництво, бандитизм та крадіжки у великих розмірах [6, с. 888-891]. Але це вже інша історія...

Література та джерела:

1. Постанови Бюро партійних комітетів про закріплення військовополонених за промисловими об'єктами Довідки, листи, доповідні записки, накази керівників підприємств про використання військовополонених на об'єктах і будовах УРСР (15 лютого – 6 листопада 1947 р.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1 – Центральний Комітет Комуністичної партії України. – Од зб. 4716. – Оп. 23. – 382 арк.
2. Доповідні записки про агентурно-оперативну роботу серед військовополонених за 1946 рік (30 березня 1946 р. – 29 серпня 1946 р.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України). – Ф. 5. – Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС(МВС) Української РСР. – Оп. 2. Од. зб. 199. – 157 арк.
3. Доповідні записки в Оперативне управління ГУПВІ МВС СРСР за 1947 рік. Том 1 (30 липня 1947 р. – 13 грудня 1947 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Од. зб. 237. – 338 арк.
4. Доповідні записки за 1948 рік (з квітня 1948 р. – 30 листопада 1948 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 5. – Од. зб. 299. – 107 арк.
5. Директиви МВС СРСР за 1946 рік з № 1 по № 183 (з січня 1946 р. – 17 липня 1946 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Од. зб. 160. – 62 прим.
6. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Док. материалы / Под. ред. проф. М.М. Загорюлько. – М., 2000. – 1120 с.
7. Русский архив: Великая Отечественная война. Немецкие военнопленные в СССР. Док. и материалы. 1941-1955 гг. Т. 24 (13-2) / Под общ. ред. В.А. Золотарева. – М., 1999. – 504 с.
8. Венгерские военнопленные в СССР : документы 1941-1953 годов [Текст]; [сост. Д. И. Борисов и др.]. - М., 2005. - 544 с. : ил.
9. Мирный договор с Венгрией. – М., 1947. – 69 с.
10. Материалы Государственного Комитета Обороны СССР за август 1945 года [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://tashv.narod.ru/PostanovGKO/GKO194508.html>.
11. *Варга Ева Мария*. Венгерские военнопленные и интернированные в Советском Союзе в свете российских архивных источников (1941-1956): Автореф. дис. на соискание доктор. степени (PhD) / Университет им. Лоранда Этвеша. – Будапешт, 2008. – 12 с.
12. *Галицкий В.П.* Венгерские военнопленные в СССР // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 10. – С. 44-54.
13. *Контлер Л.* История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы [Текст] / Ласло Контлер: Пер. с англ. В.Т. Олейника. – М., 2002. – 656 с.
14. *Мотревич В.П.* Эксгумация останков венгерских военнопленных в Новолялинском районе Свердловской области // Урал индустриальный. Третья регион. науч. конференция. Екатеринбург, 1999. – С. 117-120.
15. *Холло Й., Біро А.* Венгерские военнослужащие в советском плену. Результаты, проблемы и перспективы исследования // Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років: Матеріали між нар. наук. конференції 2-4 червня 2006 р. – К., 2008. – С. 218-223.